

УДК 821.124

ROTA VIRGILII ЯК ВІДТВОРЕННЯ АНТИЧНОЇ СХЕМИ ТРЬОХ СТИЛІВ

Лефтерова О.М., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються питання побудови античної схеми трьох стилів в контексті питання rota Virgilii, а також досліджується роль та значення єдиного образу у структурі всього масиву авторських текстів Вергілія.

Ключові слова: стиль, rota Virgilii, колесо Вергілія, антична схема трьох стилів, поеми Вергілія.

В статье рассматриваются вопросы построения античной схемы трех стилей в контексте проблематики rota Virgilii, а также делается попытка проанализировать характер и роль сквозного образа в структуре всего массива авторских текстов античного поэта.

Ключевые слова: стиль, rota Virgilii, колесо Вергилия, античная схема трех стилей, поэмы Вергилия.

Lefterova O.M. ROTA VIRGILII AS THE REFLECTION OF TRIA GENERA DICENDI

The article is devoted to the issues of researching rota Virgilii in the context of tria genera dicendi and the significance of the cross-cutting image in the text of Virgil's poem.

Key words: style, rota Virgilii, antique diagram, poems of Virgil, tria genera dicendi.

Постановка проблеми. Аналіз античного дискурсу є важливою ланкою в дослідженнях стилістичної стратифікації та стилістичної диференціації мови, оскільки саме в античному дискурсі сучасні науковці можуть віднайти як традиційне, так і нове, суголосне нашому часу. Дослідження античної схеми трьох стилів дають змогу не тільки зрозуміти основи стилістичної диференціації мови, але й подивитися під іншим кутом зору на загальноприйнятий поділ на низький, середній та високий стилі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стиль як наукове поняття вперше введено в обіг у XVIII ст. істориком античного мистецтва, німецьким археологом, генеральним зберігачем класичних старожитностей у Ватикані І. Вінкельманом, тлумачився як результат художньої діяльності людини [15]. Сучасні дослідники трактують стиль як «внутрішню форму» художнього твору, співвідносячи поняття стилю і творчого методу [7]. У роботах, присвячених дослідженню аналізу «внутрішньої форми» художнього тексту в контексті творчої манери митця [13, с. 24; 14, с. 717; 12, с. 215], питання авторського стилю співвідносяться з питаннями rota Virgilii.

Постановка завдання. Мета даної розвідки – проаналізувати особливості поем Вергілія у структурі rota Virgilii (колеса Вергілія).

Виклад основного матеріалу дослідження. Про стиль міркували ще давні мис-

лителі і вказували на залежність мови, якою написаний твір, від жанру, до якого даний твір належить. Але те, що нині тлумачиться терміном «стиль», античні риторичари називали типом, характером, plasma, lexis. У період античності починає формуватися і поняття художнього стилю. Античні риторичари відзначали, що існування різних типів стилю передусім пов'язане з основною темою твору, а лише потім – з індивідуальними особливостями автора.

Техніка стилю полягала в обробленні мовного матеріалу, а саме підборі слів та різних риторичних засобів, які надавали мові твору неповторного колориту. Принципами підбору були мелодія, ритм, різноманіття, доречність.

У традиційній риторичарі виділялися три типи стилю “tria genera dicendi”: високий (stilus gravis), середній (stilus medius) і низький (stilus humilis). Високий стиль – стиль величний, призначений для розповіді про піднесені, потребує найвишуканішої лексики, низький стиль призначений для переказу про мізерне й незначне у житті і середній стиль має на меті розповісти про речі буденні. Теорія стилів бере свої початки з часів Аристотеля, з його трактатів «Риторика» [2, кн. 3, розділ 2] та «Поетика» [1, розділ 22]. Аристотель відзначав, що найзрозуміліша є та мова, яка складається зі слів загальноновживаних, але така мова є низькою. А піднесеною є така мова, яка вільна від буденності і використовує слова, що є незвичними для побутової мови.

В анонімній «Риториці до Геренія» (I ст. до н. е.) зауважується, що існують три стилі, які називаються формами.

Просвітник пізньої доби Гарланд (бл. 1180–1252) зауважував, що є три стилі, які відповідають різним рівням людського життя, залежно від статусу, який займає людина: життя пастухів, життя селян та життя царів.

Антична схема «трьох стилів» була розроблена з опорою на три основних твори Вергілія: «Георгіки» – поему про працю хлібороба (так званий низький стиль), «Еклоги» – пастуші елегії, в яких відтворювалось життя пастухів (так званий середній стиль), та «Енеїду» – епічну поему на військово-політичну тематику. Кожен із трьох типів стилю займав свій сегмент у структурі «колеса Вергілія» і мав свої мовні та стилістичні репрезентації [5].

Тобто «колесо Вергілія» (*rota Virgilii*) являло собою модель із трьома дотичними секторами, які згодом стали прототипами експресивних стилів [5]. Так, «Енеїда» трактувалася як поема «високого стилю» з характерною лексикою (вожді та герої, наприклад Гектор та Аякс, бойовий кінь, меч, військовий табір, лавр, кедр), «Георгіки» – поема на сільськогосподарську тематику з відповідною лексикою (селянин на ім'я Триптолем, корова, плуг, поле, яблуна, груша тощо), «Еклоги» – поема з низькою лексикою (пастухи на ім'я Титир та Мелібей, вівця, посох, пасовище, бук тощо). Авл Геллій у трактаті «Античні ночі» зауважив: “*Et in carmine et in soluta oratione genera dicendi probabilia sunt tria, quae Graeci characteras vocant nominaque eis fecerunt ἄδρὸν, ἰσχυρόν, μέσον hadron, ischnon, meson. 2 Nos quoque, quem primum posuimus, “uberem” vocamus, secundum “gracilem”, tertium “mediocrem”. 3 Uberi dignitas atque amplitudo est, gracili venustas et subtilitas, medius in confinio est utriusque modi particeps 6 Vera autem et propria huiusce modi formarum exempla in Latina lingua M. Varro esse dicit ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium. 7 Sed ea ipsa genera dicendi iam antiquitus tradita ab Homero sunt tria in tribus: magnificum in Ulixe et ubertum, subtile in Menelao et cohibitum, mixtum moderatumque in Nestore*” [10, с. 6–14].

Кожен із трьох типів стилю займав свій сегмент у структурі “*rota Virgilii*” (колеса Вергілія) і мав свої мовні та стилістичні репрезентації [5].

Поема «Еклоги», як і поема «Георгіки» Вергілія, належать до поем низького стилю й

сприймається «приземлено» – подібно тому, як по землі та на пасовиськах плетуться кущі [8, с. 732]. Але в «Еклогах», на відміну від «Георгіків», мова йде про пастухів, які співають, тому поема трактується не тільки як поема про пасторальне життя на фоні природи, але як «поезія про поезію». Змагання пастухів, відмінна риса буколичного жанру, відіграють у поемах Вергілія суттєву роль, як і ставлення самих пастухів до своїх наставників та їх зразків. Так, в еклозі про Дафніса (еклога 5) мертвого співця шанують новими піснями, і тут простежуються й оживає те, що називається «традицією», оскільки мертві стають прародителями культури й підтримують її. Далі ці ж мотиви продовжуються в шостій еклозі та в дев'ятій, де йдеться про силу та безсилля пісні, навіть щодо наділення землею.

Останні дві теми знаходять своє продовження в поемі «Георгіки» в переказі міфу про Орфея, де вже йдеться про силу пісні та безсилля співця. Орфей впливає своєю музикою на душу, але не може подолати силу смерті. Подолати силу смерті вдається не йому, а Аристею, який прагне бути з Евридікою, але поза своїм бажанням стає винуватцем її смерті. Саме для Аристея, після спокутувальної жертви Орфея, з'являється диво – воскресіння бджіл.

Для «Енеїди» Вергілій обирає високий стиль, про що свідчить зауваження поета вже у вступі до третьої книги «Георгік». Поет не відмовляється від того, що він любив в елліністичній і римській поезії, що так яскраво простежується в його двох його попередніх поемах, але він включає елементи цієї поезії у найвищий синтез [8, с. 744].

Працюючи над «Енеїдою», Вергілій ставить перед собою завдання віднайти передусім єдиний об'єднуючий принцип для всієї поеми, відтворити «єдине враження» [11].

Вишукана поетична техніка, яка характерна для «Енеїди», свідчить про високий рівень майстерності митця, що стало результатом глибокого знання традицій давньогрецької поетичної школи. Тому важливим для розуміння особливостей поетичної майстерності Вергілія є аналіз образів, тропів і фігур, які створюють єдиний художній простір, що об'єднує всі три поеми Вергілія. Одним із ключових образів у творчості Вергілія виступає образ бджоли.

У міфологічних переказах давніх культур бджола трактується як багатозначний символ, що уособлює мудрість, працьовитість,

чистоту, і цнотливість, а також служить символом неба й зірок. Образ бджоли давні люди часто співвідносили з образом сонця, а отже, з поезією як животворним сонячним началом. Платон у діалозі «Іон», порівнюючи поетів із бджолами, відзначав, що поети, як бджоли, приносять людям свої пісні, які вони збирають у медоносних садах та гаях муз. Поет – істота легка, крилата та священна [6]. Тому, незважаючи на те, що, в «Еклогах» образ бджоли є начебто другорядним, він відіграє важливу роль у відтворенні атмосфери спокійного пасторального життя.

“Hinc tibi, quae semper, vicino ab limite, saepes Hyblaeis apibus florem depasta salicti saepe levi somnum suadebit inire susurro; hinc alta sub rupe canet frondator ad auras; nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes, nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo” [4].

У поемі «Еклоги» ще не відчувається бажання Вергілія стати жерцем Муз, але мотиви, які потім проявляться в «Георгіках», вже окреслені досить чітко, хоча в поемі, присвяченій сільськогосподарській тематиці, поет відділяє позитивну трактовку ролі поета, який близький селянину у другій книзі, від постаті Орфея у четвертій книзі.

У Георгіках бджоли – головний образ четвертої книги. Вергілій ретельно описує, як домогтися того, щоб бджоли прилетіли в обране для них місце, використовуючи відповідну лексику й художні засоби:

“Principio sedes apibus statioque petenda, quo neque sit ventis aditus – nam pabula venti ferre domum prohibent – neque oves haedique petulci floribus insultent aut errans bucula campo” [5].

В описі бджолиного рою Вергілій, порівнюючи його з військом, вдається до військової метафорики (4, ряд. 8–66). Військова метафорика надає певного колориту опису битви:

“Fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem praecipitesque cadunt; non densior aëre grando, nec de concussa tantum pluit ilice glandis” [3]. Бойовище комах описується поетом, як людська баталія: у бджіл є ватажки, вороги, труби тощо:

“Verum ubi ductores acie revocaveris ambo, deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit, dede neci; melior vacua sine regnet in aula” [3].

Епічні порівняння супроводжують не тільки боротьбу (комахи падають на землю, як градини і жолуди: “nec de concussa tantum pluit ilice glandis” [3]). Уподібнення до людського життя вживаються під час опису старанної праці бджіл, але лексика обирається

Вергілієм згідно зі стильовою конотацією «Георгік»:

“Cum properant, alii taurinis follibus auras accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt aera lacu; gemit impositis incudibus Aetna; illi inter sese magna vi braccia tollunt in numerum versantque tenaci forcipe ferrum” [3].

Проте аналізуючи сегмент Вергілієвого кола, який займає поема «Георгіки», не можна не звернути увагу на контраст між малими розмірами зображуваного і широкою палітрою художніх засобів, які Вергілій як елліністичний художник широко застосовує у поемі, що дає йому можливість спостерігати за малим світом бджіл із висоти пташиного польоту [8, с. 752]. З іншого боку, застосовуючи політико-військові метафори (“ore legunt, ipsae regem parvosque Quirites sufficiunt aulasque et cerea regna refigunt” (Квирити)) та патріотичні мотиви (цар є охоронцем всіх справ), Вергілій звертається до ідеї римської держави та римської патріархальної моралі, що виходить за межі так званого «низького стилю»:

“Rege incolumi mens omnibus una est; amisso rupere fidem constructaque mella diripuere ipsae et crates solvere favorum. Ille operum custos, illum admirantur et omnes” [3].

Ще більш значимим під час дослідження стильової приналежності «Георгік» є аналіз уподібнень, які наводяться в поемі (бджоли уподібнюються божественній сутності):

“Esse apibus partem divinae mentis et haustus aetherios dixere; deum namque ire per omnes terrasque tractusque maris caelumque profundum” [3].

У «Георгіках» вже лунає тема безсмертя, і, незважаючи на короткочасність людського життя, рід продовжується (at genus immortale manet multosque per annos). Проте, незважаючи на художньо-міфологічну картину буття, яку відтворює Вергілій у четвертій книзі «Георгіків», образ бджіл є предметно-реальним. Бджоли перебувають на верхівці ієрархічної піраміди тваринного царства і водночас, як показує Вергілій, мають такий «державний» устрій свого життя, який є дуже схожим на людський. Така спорідненість дає можливість поету на наступному етапі його творчості використати образ бджіл як аналогію зображення людської долі в «Енеїді».

У першій її книзі «Енеїди» поет, порівнюючи карфагенян із бджолами, підкреслює старанність жителів міста при його розбудові. При чому, вживаючи таке порівняння, Вергілій апелює не до Гомера, а наводить ремінісценції з четвертої книги своїх «Георгік»

[3, с. 158–164], уподібнюючи працьовитість людей невтомній роботі бджіл. Таким чином, вже з першої книги «Енеїди» Вергілій, виправдовуючи так зване самонаслідування, робить перестановку предметного та зображального рівнів: предмет порівняння і того, з чим порівнюють, взаємозамінюються. У «Георгіках» під час опису бджолиного світу залучаються аналогії зі світом людей, а в «Енеїді» людські діяння описуються у співставленні з роботою бджіл.

Бджолині мотиви шостої книги Енеїди перегукуються з таким самими мотивами в «Буколіках». У шостій книзі «Енеїди» з бджолами порівнюються душі в гаю біля Летеїської річки:

“Hunc circum innumerae gentes populique volabant: ac veluti in pratis ubi apes aestate serena floribus insidunt variis et candida circum” [9, с. 238, ряд. 707–709].

Душі літають роєм, довкола все гомонить і нагадує гомін бджіл влітку. Подібний образ, представлений у «Буколіках» як засіб створення настрою, в «Енеїді» ускладнюється і наповнюється символічним значенням: відліт пташиного каравану, з якими порівнювався натовп мертвих, і гомін душ, який порівнюється з бджолиним роєм влітку. Послідовність осінь–літо свідчить про те, що для Вергілія було важливо підкреслити різницю між загробним світом у першій половині книги й очікуванням майбутнього у другій.

У сьомій книзі той самий мотив виступає як *prodigium*:

“Huius apes summum densae (mirabile dictu) stridore ingenti liquidum trans aethera vectae obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis examen subitum ramo frondente pependit” [9, с. 255, ряд. 64–68].

Бджоли символізують народ, який приходить у нову державу з далекої чужини.

Зв'язок між Троєю і Римом розгортається ретроспективно в шостій книзі, де апеляція до образу бджіл готує парад героїв, і через порівняння, яке подається в першій книзі «Енеїди», коли Еней, дивлячись на старанних карфагенян і порівнюючи їх з бджолами, згадує про те, що йому теж належить заснувати державу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в «Георгіках», поемі, яка належить, за визначенням дослідників [7], до низького стилю, наскрізний образ бджіл розкривається предметно, проте водночас поет не відмовляється від метафоричних характеристик цього образу. В «Еклогах» образ бджіл стає засобом створення настрою, а в «Енеїді» відобража-

ється різноманіття та різноаспектність реалізації даного образу: з одного боку, образ бджоли виступає символом реальності, з іншого – передбаченням майбутнього та уподібненням людської душі. Єдиний образотворчий матеріал і певною мірою єдині мовні та стилістичні засоби, особливо, якщо взяти до уваги автоцитати з «Георгік» в «Енеїді», у стилістично маркованих поемах створюють численні багатоаспектні зв'язки, які знаходять своє продовження у творчості Данте, який розвинув ідею Вергілія про близькість бджіл до світової душі, співвідносячи образ бджоли вже не з людською, а з надлюдською сутністю. Крім того, не можна не звернути увагу на те, що шлях поета у поемах Вергілія також пов'язаний з образом бджоли, починається зі жрецького служіння музам в «Еклогах», розвивається до розповіді про сумуючого Орфея в «Георгіках» і далі відтворюється в складній асоціативній образній системі в «Енеїді». Але перехід від дидактичного епосу у «Георгіках» до героїчного епосу в «Енеїді» не є повною заміною одного жанру іншим, хоча поезія в «Енеїді» відіграє лише роль потойбічного перетворення Мусея. В «Енеїді» поети та віщунки знаходяться разом зі жрецькими та невіддільні від них [6, с. 660–668]. А Мусей – це фігура, яка є споріднена з фігурою Орфея, що свідчить про нерозривний зв'язок епічної поеми «Енеїди» з дидактичною поемою «Георгіки». Таким чином, сутність кола Вергілія навряд чи можна представляти як чітку сегментну структуру. Вергілій з поета, який пише вірші і невеличкі поеми («Еклоги»), перетворюється на співця великої реальності: в «Георгіках» природи, в «Енеїді» – історії. Проте й тут постійно чергуються природа й історія, елементи, що створюють художню єдність: від пісні Селена в шостій еклозі через розповіді про виникнення культури сільськогосподарської, а отже, від загальної в «Георгіках» до натурфілософської тематики в «Енеїді». Постійним для всіх поем залишається один із провідних мотивів про провісницьку роль поета: у шостій еклозі ця роль належить Селену, в «Георгіках» поет пише про *vates*, а «Енеїда» вже сама за своєю структурою є провісницькою. Наявність єдиного наскрізного образу (бджола-поет як співець і як провісник), який поєднує три поеми великого римського поета і реалізується на різних рівнях образної системи, яскраво виявляє ідею «колеса Вергілія» про взаємопов'язаність та взаємозумовленість усіх трьох стилів у творчості митця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Поетика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://philologos.narod.ru/classics/aristotel_poe.htm.
2. Аристотель. Риторика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>.
3. Вергілій Марон Публій Георгікі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thelatinlibrary.com/vergil/geo4.shtml>.
4. Вергілій Марон Публій. Буколіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:ph.
5. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови / За ред. Л. Мацько. – К.: Вища школа, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7194>.
6. Платон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylib.org.ua/books/plato01/13ion.htm> Перевод Я.М.Боровского.
7. Соколов А. Теория стиля / А. Соколов. – М.: Искусство, 1968. – 224 с.
8. Фон Альбрехт М., Любжин А. История римской литературы от Андроника до Боэция и ее влияния на позднейшие эпохи в 3 томах. – М.: «Греко-латинский кабинет», 2003–2005. – 2001 с.
9. Вергілій. Енеїда / Полное издание в одном томе с введением и комментарием Д. Нагурского. – Казань, 1891.
10. Gellio Noctes Attice [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.latin.it/autore/gellio/noctes_atticae/06/14.lat 6-14
11. Mehmel Virgil und Apollonius Rhodius / F. Mehmel. – Hamburg : Hamburger Arbeiten zur Altertumswissenschaft, 1940.
12. Smith N. The Genre and Critical Reception of Jacopo Sannazaro's *Eclogae Piscatoire* (Naples, 1526) // *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*. – 2001. – Vol. L. – P. 199– 219.
13. *The Cambridge Companion to Spenser*. – Aberystwyth, University College of Wales, Aberystwyth, 2001. – 278 p.
14. *The Spenser Encyclopedia*. – Toronto, University of Toronto Press, 1990. – 858 p.
15. Winckeimann J. *Geschichte der Kunst des Alterums* / J. Winckeimann. – Dresden, 1764.